

KAVSİ TEBRİZİ ŞİİRLERİNİN DİLİNİN LEKSİK ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE

İlkin GULUSOY*

Geliş Tarihi: Ocak, 2018

Kabul Tarihi: Mart, 2018

Öz

XVII. yüzyıl Azerbaycan şairi Kavsi Tebrizi Azerbaycan yazı dilinin şekillenmesinde ve gelişmesinde çok önemli yere sahip olan şahıslardandır. Kendi yaratıcılık arayışları, kendine has dili ve üslubu olan Kavsi Tebrizi'nin ana dilinde yazmış olduğu şiirler anlam yoğunluğu, doku zenginliği, halk dili unsurları və farklı söz sanatlarının kullanımı ile dikkat çekmektedir. Şairin Azerbaycan yazı dilini canlı halk diline dayanarak poetik unsurlar ile zenginleştirilmesi Azerbaycan medeniyeti tarihindeki hizmetlerinden biri gibi değerlendirilmelidir. Onun şiirleri, yaşadığı dönemin yazı dilinin leksik ve semantik özelliklerinin ortaya çıkarılmasında büyük önem arz etmektedir.

Makalede Kavsi Tebrizi'nin şiirlerinin XVII. yüzyıl Azerbaycan yazı dilinin söz varlığını ve leksik özelliklerini öğrenmek için zengin malzemeye sahip olduğuna değinilmiş, şairin şiirlerinin dilindeki alıntı kelimeler, arkaizimler, eşsesli, eşanlamlı ve zıtanlamlı sözcüklerin leksik ve semantik özellikleri ele alınarak incelenmiş, onların şiirde kullanım şekillerinden bahsedilmiştir.

Anahtar Sözcükler: XVII. yüzyıl, Kavsi Tebrizi, Azerbaycan Dili, leksik özellikler.

LEXICAL PECULIARITIES OF GOVSI TABRIZI POETRY

Abstract

Azerbaijani poet of the XVII century Govsi Tabrizi played a major role in the establishment and development of Azerbaijani literary language. Govsi Tabrizi is a poet with unique creative search, original language and style. The poems by Govsi Tabrizi written in Azerbaijan language attracts the attention of the reserchers by the richness of meaning, structure, folk language elements and the use of different literary expressive means the language. Govsi Tabrizi enriched Azerbaijani literary language by means of literary expressions of folk language. It was one of his invaluable merits in the history of Azerbaijani culture. His poems are of great importance for revealing lexical-semantic and grammatical peculiarities of literary language of that period.

It is noted, that poems by Govsi Tabrizi give rich material to study the vocabulary and lexical features of the Azerbaijani literary language in the XVII century. National and borrowed words, archaisms used in the poems of the poet, lexical-semantic and stylistic peculiarities of different language groups (homonymous, synonyms, antonyms) are also analyzed in the article.

Keywords: XVII century, Govsi Tabrizi, Azerbaijani literary language, lexical peculiarities.

* Dr. Öğr. Üyesi; Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ilkingulusoy@gmail.com.

Giriş

Azərbaycan şairi Qövsü Təbrizi XVII əsrə qədərki klassik ədəbi dil irsini uğurla davam və inkişaf etdirib, özünəməxsus çığıra düşən, öz yaradıcılıq axtarışları, öz kəlamı, öz dili və üslubu ilə seçilən sənətkardır (Əlibəyzadə, 2008: 292). “XVII əsrin Xətəisi” adlandırılan (Seyidov və Əlizadə, 1977: 97) Qövsünün ana dilində şeirlər yazması, əruz vəzninin Türk şeirinə tətbiqində ustalığı göstərməsi, canlı xalq dili hesabına Azərbaycan ədəbi dilini obrazlı ifadələrlə zənginləşdirməsi və ana dilinin sadə ifadə şəkillərini şeir dilində müdaiyə və inkişaf etdirməsi onun Azərbaycan mədəniyyəti tarixindəki xidmətlərindən biri kimi yüksək dəyərləndirilməlidir. Bununla bağlı, Yusif Seyidov yazır: “Qövsü Təbrizi öz əsrinin mədəni-tarixi həyatındakı böhrandan şərəflə çıxmış; Nəsimi, Xətai və Füzuli tərəfindən işlənilib hazırlanmış Azərbaycan dili şeir nümunəsini daha da cilalayaraq özündən sonrakı söz ustaları nəslinə - Vaqif, Vədadi, Zakir və Seyid Əzim Şirvani kimi şairlərə ləyaqətlə təqdim etmişdir. Qövsünü Azərbaycan ədəbiyyatına, ədəbi dilinə bağlayan və yüksəldən ümdə cəhət budur” (Seyidov, 2007: 386). “Qövsü XVII əsrin Füzulisidir” deyən Tofiq Hacıyev də şairin dilini leksik və qrammatik quruluş baxımından XVII əsrin əsas dil faktı kimi dəyərləndirir, Füzuli dilinin yüz illik xəlqiləşməsinin nəticəsi və “əruz sintaksisi”nin xəlqiləşməsi kimi xarakterizə edir: “Qövsü bu mükəmməl sintaksisi xalq şeirinə təmasla bir qədər də xəlqiləşdirir. Beləliklə, klassik şeirdən xalq şeirinə keçid dövrünün şairi olan Qövsünün dili xalq şeir ifadələrinin bolluğu və mükəmməl əruz sintaksisinin güclü xəlqiləşməsi ilə səciyyəlidir” (Hacıyev, 2012: 428).

Qövsü Təbrizinin həyat və yaradıcılığını geniş şəkildə tədqiq edən Mümine Çakır yazır ki,

Netice itibariyle Kavsi, Fuzûli muakkibi olarak bilinmekle beraber onun gölgesinde kalmamış bir şairdir. Çeşitli kütüphanelerde bulunan Dîvân'ındaki pek çok şiiri Türkçenin bir şiir dili olarak kuyumcu hassasiyetiyle işlenmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca, devrin sosyal hayatını, edebî dilin imkânları ile fakat sade denilebilecek bir dille yansıtması, bu sırada halk söyleyişlerinin başarılı bir şekilde şiirlerde kullanılması gibi hususiyetlerinin yanında klâsik şiirimizin özelliklerini de bünyesinde barındırması ile Kavsi Dîvânı; Türk/Azerî Edebiyatı'nın önemli bir halkasını oluşturmaktadır (Çakır, 2008: 313).

Xalqın həyatına, onun canlı dilinə və şifahi ədəbi xəzinəsinə yaxşı bələd olan bir sənətkar kimi böyük ustalılıqla doğma dilin lüğətindən, obrazlı ifadə üsullarından istifadə edərək Azərbaycan bədii dilini zənginləşdirən Qövsü Təbrizinin dilindəki axıcılıq və müdrək ifadə yaradıcılığı, əslində, folklorla mənəvi təmasın nəticəsidir. Azərbaycan xalqının şifahi yaradıcılıq dilində, eyni zamanda gündəlik ünsiyyətində min illərin sınağından keçib gələn elə ifadə tərziləri var ki, bunlar özlüyündə şeirə ahəngdarlıq və axıcılıq gətirir.

Qövsü Təbrizin dilinin leksik zənginliyi başlıca olaraq həyatın bütün sahələrinə aid sözlərin onun yaradıcılığında öz əksini tapması ilə bağlıdır. Şairin şeirlərinin sənətkarlıq baxımından yüksək bədii keyfiyyətləri onun ana dilinin incəliklərinə bələd olması və sözlərin üslubi imkanlarından yüksək dərəcədə yararlanmasından irəli gəlir. Onun şeir dili bütövlükdə XVII əsrin ədəbi-bədii dilinin leksik-semantik mənzərəsini təsəvvür etməyə imkan verir.

Bu dövrdə yazıb-yaratmış şairlərin yaradıcılığına nəzər saldıqda məlum olur ki, əsərlərində ümumxalq Azərbaycan dili vahidləri çox işlənməsinə baxmayaraq, belə sadələşmə sisteməti mahiyyətli olmamış və ədəbi dilin bədii üslub qoluna ciddi yenilik gətirməmişdir. Lakin “Əlican Qövsinin dili XVII-XVIII əsrlərə görə sadə, ahəngdar və obrazlıdır. Xalq danışığı dilinə məhəbbət şairin şeirlərinə məlahət, şirinlik, sözlə deyilməsi o qədər də asan olmayan hissi, duyğunu dəqiq ifadə etmək imkanı verir” (Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 2009: 623). Həqiqətən də, Qövsinin əsərlərinin dili ən yığcam və yüksək şeir dili təsiri bağışlayır. O, zamanın tələbinə görə, daha çox klassik şeir çərçivəsindən kənara çıxmayan əruz ölçüsündə yazsa da, şeirinin məzmununu formaya, mənanı ölçüyə tabe tutmamış, çox yerdə bu formanı qırmağa, dilin, sözün bütün gözəlliyini göstərməyə çalışmışdır; məsələn:

Bülbül mənim əfğanıma qatlanmadı uçdu,
Yarım gecə qönçə yuxudan durdu və köçdü...
Hicran gecəsi gəldi yenə başımə, ey vay,
Hərçənd yaman keçdi günüm, şükr ki, keçdi.
Qurtulmadı, yarəb, cigərim qanı, nə sirdir,
Hərçənd ki, göz tökdü ayağə könül içdi.
Vəsfı-ruxi-gülrəngin onun başladı Qövsü,
Gülzaridə bülbül yenə gül dəftərin açdı (Təbrizi, 2007: 124).

Bu qəzəldə Türk mənşəli sözlərin çox işlənməsi ilə yanaşı, onların ahəngi, qafiyə təşkil etməsi, şeirdəki məcaz və üslubi fiqurlar, Azərbaycan dilinə məxsus sintaktik quruluş və söz sırası yerli-yerində olub, XVII əsr xalq danışığı dilinin ecazkarlığını gözlər önünə sərir. Ümumiyyətlə, şivə sözləri və leksik arxaizmlər istisna edilməklə, şairin dilində işlənməmiş Türk mənşəli sözlərin əksəriyyəti Azərbaycan dilinin əsas lüğət fonduna daxil olan sözlərdir. Qövsü Təbrizin dilində işlənen, qədim Türk leksikasının varisi olan leksik vahidlərin böyük bir qismi müasir türk dillərinin əsas lüğət fonduna daxil olmuş və ümumişlək leksik layı təşkil edir. Əsas lüğət fondundakı sözlər isə “tarixi sabitlik, ümumi-həyatı zərurilik, yeni sözlərin yaranmasına baza ola bilmək kimi əsas əlamətlərinə görə digər sözlərdən fərqlənir və belə əlamətlər əsas lüğət fondunun, ümumiyyətlə dilin material hissəsinin olmasını təmin edir” (Dəmirçizadə, 1957: 94).

1. Alınma sözlər: Təbii ki, Qövsü Təbrizinin dilində dövrün tələbi ilə əlaqədar olaraq, ərəb və fars sözləri, izafət tərkibləri də çox işlənmişdir, lakin müasir oxucunun qarşılaşdığı biləcəyi çətinlik yalnız bunlarla bağlı deyildir; burada qrammatik quruluşla əlaqədar olan dəyişikliklər, üslubi fərqlənmələr də nəzərə alınmalıdır. Qövsinin əsərlərinin dilinin bir qədər anlaşılmaz olmasının səbəbini ərəb və fars sözlərinin, izafət tərkiblərinin çoxluğu ilə deyil, dövrlər arasındakı ictimai-siyasi, mədəni fərqlərlə əlaqədar olaraq, Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində əmələ gələn dəyişikliklə əlaqələndirmək daha doğru olardı. Qəzənfər Kazımov bununla əlaqədar olaraq yazır: “Qədim abidələrimizin leksikasını öyrənərkən əsərin yarandığı mühiti, ictimai şəraiti nəzərə alaraq, müəllifin əcnəbi sözlərə münasibətini müəyyənləşdirmək, ədəbi-ictimai mühitin qohum və qonşu dillərə təmasının dərəcə və istiqamətini aydınlaşdırmaq lazım gəlir” (Kazımov, 2010: 89).

Məlumdur ki, bütün xarici təsirlərə və öz orijinallığını mühafizə etməsinə baxmayaraq, hər bir dilə başqa dildən az-çox söz keçmiş olur. Hətta çarpazlaşmada qalib gələn dil də öz lüğət tərkibini məğlub dilin hesabına artırır. Beləliklə də, müxtəlif yollar və səbəblər nəticəsində dilin lüğət tərkibində əcnəbi sözlər özünə yer tapmış olur. “Belə əcnəbi sözlər isə əsasən və çox zaman bu və ya digər dilin lüğət tərkibinin çoxcəhətli və zəngin olmasına böyük təsir göstərir” (Qəhrəmanov, 1979: 124). Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, başqa dillərdən söz, ifadə və ya hər hansı bir dil vahidinin alınmasının da müəyyən hüdudu vardır. Alınma sözlər və ya dil ünsürləri bu hüdudu keçərsə, dilin müstəqil inkişafının qarşısı alınmış olar və dil tədricən məhvə uğraya bilər. Buna görə də yazı dilinə gətirilən hər bir dil vahidinin mənimsənilib-mənimsənilmədiyi, daxil olduğu dilə üzvi surətdə qarışmış-qarışmadığı, o dilin zənginləşməsinə xidmət edib-ətmədiyi nəzərə alınmalıdır. Nəhayət, “sözlərin zamanla, ictimai quruluşla, ictimai düşüncə ilə bağlı olaraq dilə daxil olduğunu və bu amillər olmadıqda və ya başqalaşdıqda, əlaqədar sözlərin də dildən düşəcəyi, başqa sözlərlə əvəz ediləcəyi də nəzərdən qaçmamalıdır” (Əhmədov, 1990: 41).

Məhərrəm Hüseynov yazır: “Janrın poetikasından irəli gələn bir xüsusiyyətdir ki, dilin bütün üslubi layları şeir dili üçün yararlıdır, leksik-qrammatik baxımdan bütün dil vahidləri, onların müxtəlif üslubi çalarlara malik olan ünsürləri bitməz-tükənməz ifadəlilik imkanları ilə çıxış edirlər. Şeir ahəngdarlığı, vokal xüsusiyyətləri onların məqsədyönlü birliyindən doğur” (Hüseynov, 2008: 358). Qövsinin dilində də Türk mənşəli sözlərlə yanaşı, Ərəb və Fars mənşəli sözlərin də çox işlənməsi bir tərəfdən dövrün, islam dininin və əruz vəzninin tələbləri ilə əlaqədirdisə, digər tərəfdən şairin əsrlər boyu müxtəlif xalqların mədəniyyətlərini birləşdirən bu üç dilin şeirdəki bədii gücünü göstərmək istəyi ilə bağlıdır.

Bu dövr yazı dilində ərəb və fars mənşəli sözlərin kəmiyyətə üstünlüyü uzun bir tarixi prosesin təbii nəticəsi olduğundan belə sözlərin xeyli hissəsi canlı dildən əlavə, lüğət tərkibinin əsas hissəsinə də daxil olmuş, ümumişlək sözlər sırasına keçmiş, zəruri leksik vahidlərə çevrilmişdir. Şairin dilindəki alınma sözlər XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycan ədəbi dilində işlənən qədər olmadığı kimi, növ və keyfiyyət etibarilə də onlardan fərqlidir. Qövsü Təbrizi işlətdiyi sözlərin, hər şeydən əvvəl, avam kütləyə tanış olmasını, asan yazılıb-oxunmasını nəzərə almış və elə alınma sözləri seçib işlətməmişdir ki, bunların bir qismi hələ ondan çox əvvəl artıq türkcələşmişdi, bir qismi isə qısa və asan olduğu üçün tezliklə mənimsənilə bilən və əvvəllər İmadəddin Nəsimi, Qazi Bürhanəddin, Məhəmməd Füzuli, sonralar isə Qövsü qəzəlləri vasitəsilə də daha geniş yayılan sözlərdir; məsələn:

Mən *təbibəm* hər kimin kim, *dərdi*-bidərmanı var,

İxtiyarilə gərək *təslim* ola, ta *canı* var (Təbrizi, 2007: 93).

Hərçənd qəmi-eşqi nihan eyləmək olmaz,

Fəryad ki, *fəryadü fəğan* eyləmək olmaz (Təbrizi, 2007: 193).

Hansı *əsər* etsə, *mətləb* oldur,

Çün *dərd* sənin, *dəva* sənindir (Təbrizi, 2007: 100).

Gözüm, könül dedigin gərçi *qətrədir*, *əmma*

Bəsirət əhlinə ümman ilə *bərabərdir* (Təbrizi, 2007: 132).

Üz tutub *mehrabə* ağlarsam, demin, *zahid* mənə,

Ey *müsəlmanlar*, məni ol namüsəlman ağladır (Təbrizi, 2007: 158).

Nəzakət əhlinə bağı *baharü nemətdir*,

Bəla sevənlərə *səhrayi-Kərbəladır eşq*. (Təbrizi, 2007: 233) vs.

Bu misralardakı *təbib*, *dərd*, *ixtiyar*, *təslim olmaq*, *can*, *hərçənd*, *qəm*, *eşq*, *fəryad*, *fəğan*, *dəva*, *qətrə*, *əsər*, *mətləb*, *bəsirət*, *qətrə*, *əmma*, *ümman*, *bərabər*, *mehrab*, *zahid*, *nəzakət*, *bahar*, *nemət*, *bəla*, *səhra* sözləri müasir dövrdə də asan anlaşılan sözlərdir.

Klassik Şərq ədəbiyyatında məşhur və məqbul olan obrazlara – *ney*, *qönçə*, *divanə*, *şəm*, *ləl*, *dürr*, *pərvanə*, *ah*, *dağ*, *səba*, *xəzan*, *bülbül*, *zülfi-pərişan*, *canan*, *gülüzar*, *aşiq*, *ahu*, *əğyar*, *Leyli*, *Məcnun*, *Fərhad* və s. alınma sözlərə şairin dilində tez-tez rast gəlirik. Məhərrəm Hüseynovun da qeyd etdiyi kimi, “söz öz leksik-semantik mənasını yaratdığı obrazın mahiyyətinə, mətn mühitinə uyğun şəkildə dəyişməli olur. Yəni həmin söz hər hansı nominativ

mənadan əlavə, həm də tamamilə başqa bir obrazlı anlayışın ifadəçisi rolunu oynamalı olur” (Hüseynov, 2008: 30). Qövsü şeirində də bu məfhumlar hər dəfə başqa cəhətdən işıqlandırılmaqla şairin üslubunu səciyyələndirir və yeni bir bədii təsəvvür, yeni bir lövhə yaratmaq məqsədi daşıyır. məs.:

Məni-divanəyə eşq içrə hər bidərdi bənzətmiş

Ki, *Məcnun* vüsəti-səhra sorar, *Fərhad* dağ istər (Təbrizi, 2007: 54).

Bülbül kimi mənim dəxi çox var sözlərim,

Lal oldu *qönçətək* dilim, ey *gülüzar*, heyf (Təbrizi, 2007: 19).

Pərvanə yaxar var-yoxunu bir oda yetmə,

Razı deyiləm kim, mənə *pərvanə* desinlər (Təbrizi, 2007: 32).

Ey *bülbüli-nadan*, bu nə *ahü nə fəğandır*

Kim, bir yerə fəryadi-zəifanə yetişməz (Təbrizi, 2007: 56) vs.

Göründüyü kimi, Qövsü Təbrizi bəzi sözləri dilin qrammatik və üslubi qayda və imkanlarından istifadə etməklə elə dəyişdirmiş, ifadə və cümlə içərisində elə yerləşdirmişdir ki, mənəlilik və təsirlilik ahəngdarlıqla, səlisliklə uzlaşmış, şairin dilə hakimliyini əks etdirmişdir. Bunların alınma tarixini müəyyənləşdirmədən də demək mümkündür ki, burada Azərbaycan dilinə yad olan ünsür yoxdur və vaxtilə həmin sözlər dilin təbii, zəruri ifadə vasitələri sırasına keçmişdir.

2. Arxaizmlər: Qövsinin dilində köhnəlmiş, arxaik rəng almış və ya indi arxaikləşməkdə olan bir sıra sözlər də vardır. Bu sözlərdə arxaikləşmənin təzahür yolları müxtəlif olduğu kimi, onların arxaikləşmə səbəbləri də fərqlidir. Daha dəqiq desək, dilimizin inkişafı ilə əlaqədar dilin leksik qatında xüsusi lay təşkil edən qədim türk sözləri zaman keçdikcə müəyyən dəyişikliyə uğramışdır. Qövsinin dilində işlənmiş arxaizmlər həm semantik inkişaf, həm də forma baxımından zəngindir. Belə leksik vahidlərin bir qismi müasir şivələrdə, bir qismi digər türk dillərində fəal işlənəkdədir. Bəzi arxaik sözlərə müəyyən frazeoloji vahidlərin, atalar sözlərinin tərkibində daşlaşmış formada təsadüf olunur. Bəzi sözlərin isə ilkin mənası arxaikləşmiş, onlar yeni məzmun və semantik məna çalarlığı qazanmışdır. Qövsinin şeirlərindəki arxaik sözlər onun dilini daha çox “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilinə bağlayır. Ümumən, Qövsinin dilində işlənən sözlər Azərbaycan dilinin bütün dövrləri üçün fəal olmuşdur.

Şairin dilindəki arxaik sözlərin bir qismi (*yey, ağu, qatla, danla, yaşırmaq, bulmaq* və s.) müasir Azərbaycan dilində həm fonetik tərkib, həm də mənaca məhdudlaşdırılaraq ümumişlək sözlər sırasından çıxmışdır. Bəzi mənbələrə müraciət etdikdə belə sözlərin qədim tarixi olduğu, indi də tamamilə unudulmayaraq Azərbaycan dilinin bu və ya digər dialekt və şivəsində, qohum türk dillərində işləndiyi aşkara çıxır. Şübhəsiz, Qövsü Təbrizinin dilində rast gəldiyimiz belə sözlərin arxaikləşmə tarixi uzundur və şairin dövründə də bu proses davam etmişdir.

Əbdüləzəl Dəmirçizadə yazır ki, “XVI əsrdə Füzuli əsərlərində çox işlənən *kəndü, ol, kim, qıl, qamu, qanda, qancar* kimi arxaikləşmiş sözlər onun (Qövsü Təbrizinin) dilində az işlənmiş, hətta bunların bəziləri (məsələn, *kəndü*) heç işlənməmişdir... Belə faktlar bir daha sübut edir ki, XVII əsrdən başlayaraq folklorə meyl güclənmiş və şifahi ədəbi dil ünsürlərinin, az da olsa, yazılı ədəbi dilə köçürülməsi prosesi getdikcə artmışdır” (Dəmirçizadə, 1979: 218).

Yuxarıdakıları və ümumən bütün dəyişiklikləri nəzərə alaraq, Qövsünün dilində işlənən, müasir dilimiz üçün arxaikləşmiş vahidləri struktur-semantik cəhətdən iki yerə ayırmaq olar:

1) Müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün tam arxaikləşmiş sözlər; məs.:

Çox yamandır etimad etmək bu gündən *danlaya*,

Ta həyatım var durum hala dolanım başına (Təbrizi, 2007: 47).

Yüz siğəyilə tövbə verir özgəyə zahid,

Amma özü min *qatla* peşiman olacaqdır (Təbrizi, 2007: 14).

Amma necə əhvalımı səndən *yaşırım* kim,

Divanə edibdir məni ol nərgisi-cadu (Təbrizi, 2007: 98).

Acı ağız *yey* bilir qəndi-mükərrər ləzzətin,

Etməsin məndən diriğ ol ləbi-şəkkərbar söz (Təbrizi, 2007: 121).

Yüz min bəhanə istərəm ol kuyə *varmağa*,

Derlər ki, cənnətin səbəbi bir bəhanədir (Təbrizi, 2007: 71).

Əgər bir mehr göstərsə, çəkər min tiği-kin gərdun

Saqın, *ağuludur*, tök bu hərifin şərbətin, getsin (Təbrizi, 2007: 249).

Ey bir zəman dilində məni yad *qılmayan*,

Hansı nəfəs ki, mən səni könlümdə *anmanam* (Təbrizi, 2007: 326).

İstədim hərgah ləlin vəslini səhba kimi,

Bağrımı qan eylədin bir *al* ilə mina kimi (Təbrizi, 2007: 430).

Bu beytlərdəki *danla, qatla, yaşıрмаq, yey, varmaq, ağulu, qılmaq, anmaq, al* sözləri müvafiq olaraq *sabah, dəfə, gizləmək, yaxşı, çatmaq, zəhərli, etmək, xatırlamaq, hiylə* mənalarında olub, müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaikləşmiş dil vahidləridir.

2) İlkin mənasını saxlamaqla fonetik dəyişikliyə uğrayan sözlər; məs.:

Ömrüldür itmişəm, mən bilmənəm kim, *handayam*,

Heç məni gördünmü, ey ənqa, dolanım başına (Təbrizi, 2007: 87).

Günüm gecəm kimi peyvəstə *qarədir* sənsiz,

Gözüm çırağı, gözüm hiç karədir sənsiz (Təbrizi, 2007: 75).

Bu rəng mənim bağrım əgər qan olacaqdır,

Aləm *qamu* bir qitə gülüstan olacaqdır (Təbrizi, 2007: 56).

Mən edirsən Qövsini, ey şaxi-gül, fəryaddən,

Xansı bülbüldür ki, bu gülşəndə əfğan eyləməz (Təbrizi, 2007: 198).

Qarınca öz qədərincə vurur, yıxar, dağıdar,

Haman mənim əlimi dövri-ruzigar açmaz (Təbrizi, 2007: 90).

Ki, *munca* açmazü açmaz fəsanədir Qövsü,

Nə müşkül ola cahanda ki, girdigar açmaz (Təbrizi, 2007: 99).

Qaçan fürsət verir nazi-təğafül dərdi-hicranə,

Bəli, ehya verən azdır və gör nə öldürən çoxdur (Təbrizi, 2007: 91).

Sənin yanında əgər öz sözünü bilməyə Qövsü,

Anınladır həq, doğrusu, həqdən incimək olmaz (Təbrizi, 2007: 194).

Navəkin sinəmdə, ey əbrukəman, xəm *bolmasın*,

Göz bulağından nihali-qamətin kəm *bolmasın* (Təbrizi, 2007: 261).

Bu beytlərdəki *handayam, qarədir, qamu, xansı, qarınca, munca, qaçan, anınla, bolmasın* sözləri müasir Azərbaycan ədəbi dilində müvafiq olaraq *haradayam, qaradır, hamı, hanı, qarışqa, bunca, haçan, onunla, olmasın* fonetik varianlarında işlənmişdir.

Ümumiyyətlə, sözlərin fonetik tərkib və məna cəhətdən arxaikləşməsi müxtəlif səbəblərlə bağlıdır. Bəzi sözlər öz sinonimləri tərəfindən məhdudlaşdırılmış və fəal sözlər sırasından çıxarılmışdır. Bəzən alınma söz xalis Azərbaycan sözlərinin təsiri ilə, bəzən əksinə, Azərbaycan mənşəli sözlər alınmaların təsiri ilə arxaikləşmiş, bəzən də alınmalar bir-birini sıxışdırmışdır. Qövsinin dilində elə sözlərə də təsadüf olunur ki, onlar bu gün də ədəbi dildə müəyyən anlayışların ifadəçiləri kimi mühüm rola malikdir, lakin fonetik tərkibcə – şəkilcə müəyyən dəyişikliyə uğramışdır. Bu dəyişiklik Azərbaycan dili sözlərində tarixi mahiyət daşıyır və bu dilin formalaşmasında iştirak edən etnik qrupların dillərinin qalığı hesab olunur. Məsələn:

Fələkdə *öylə* üzmüş mehrü mahin rövnaqin hüsnün –

Ki, *yulduzlar* bu üzdən hər biri bir çeşmi-heyrətdir (Təbrizi, 2007: 97).

Yol hiç *bulmanam* diş ilə ağzı sিন্নinə,

Məhv olmuşam ki, “mim” ara “sin” qəribdir (Təbrizi, 2007: 64).

Şairin dilində təsadüf edilən, müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaikləşmiş Türk mənşəli sözlərin əksəriyyəti “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının, İmadəddin Nəsimi, Qazi Bürhanəddin, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli, Nemətullah Kişvəri, Məhəmməd Əmani, Molla Pənah Vaqif, Qasım Bəy Zakir və başqalarının dilində, həmçinin bir sıra türkdilli mənbələrdə geniş şəkildə işlənmişdir. Qədim Türk sözləri anadilli abidələrlə yanaşı, şivələrdə də öz əksini tapmışdır. Lakin elə arxaizmlər var ki, onların nəinki müasir dildə, dialekt leksikasında da leksik fakt kimi izlərinə rast gəlmək çətindir. Bu məsələyə aydınlıq gətirən Elbrus Əzizov belə arxaizmlərin dialekt leksikasında işlənməməsinin iki başlıca səbəbini qeyd etmişdir: 1) Bu sözlərin yazılı abidələrdə işləndiyi dövrdə artıq onların sinonimləri dialekt leksikasında aparıcı lüğəvi vahid olmuşdur; 2) Real danışmaq zəminindən məhrum olan belə sözlər yazılı abidələrin dilində daha çox ədəbi dil ənənələrinin təsiri ilə özünü göstərmişdir (Əzizov, 1999: 225).

3. Mənaca söz qrupları:

Müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibindəki sözlər məna ifadə etməsinə görə üç qrupa bölünür: omonim sözlər, sinonim sözlər, antonim sözlər (Xəlilov, 2008: 163). Şeir mühitində mənaca söz qruplarının obraz yaratma potensialı, obrazlı mahiyyəti ortaya çıxır. Omonim, sinonim və antonimlərdən istifadə şəirdə ifadə olunan fikrin genişlik tapmasında, məna dərinliklərinə daha artıq nüfuz etməsində, dildə rəngarənglik yaranmasında və onlarda təcəssüm olunan, onlardan nəşət edən estetik təsirin davamlılığında rol oynayır.

3.1. Omonimlər:

Aytən Hacıyeva yazır ki, “Poeziyada, bədii ədəbiyyatda, xüsusilə folklorda omonimlər əvəzədlənməz dil vahidləridir. Zahirən biri digərinə bənzəyən bu sözlərin bədii üslubda qarışdırılması ahəngdarlıq və səlisliyi artırır, mənəni qüvvətləndirir, insanın bədii zövqünü oxşayır və oxucunun nəzər-diqqətini ifadə edilən fikrə cəlb edir” (Hacıyeva, 2017: 14).

Qövsü Təbrizinin dilində omonimlərin eyni beyt daxilində işlənməsi az müşahidə edilir; məsələn:

Qavuşdu **dağ dağ**ə, təbibim, qavuşmadı,

Sinəmdə mərhəminlə sənə qanlı **dağ**lar (Təbrizi, 2007: 100).

Ta könlümü asan aparub müşkülə saldın,

Dildən mənə **saldın**, mənə **dildən-dilə saldın** (Təbrizi, 2007: 503).

Birinci beytdəki **dağ** sözü ilk misrada “**hündür torpaq sahəsi**”, ikinci misrada “**yara**” mənəsində, ikinci beytin birinci misrasındakı **dildən salmaq** “**əldən salmaq, yormaq**”, eyni qəlibdən yaranan **dildən-dilə salmaq** ifadəsi isə “**birini söhbət, danışmaq üçün mövzu etmək, söz-söhbət hədəfi etmək**” mənəsində işlənməmiş və şeirə obrazlılıq qatmışdır.

Qövsinin ayrı-ayrı qəzəllərdə omonimlik xüsusiyyəti daşıyan sözlərdən istifadə etməsi ustalığı sayılmasa da, şairin ana dilinə hakimliyi baxımından önəm daşıyır; məsələn:

Hanı ol bəxtərəsa kim, kakili-müşkin kimi,

Ya öpüm hərdəm **ayağın**, ya dolanım başına (Təbrizi, 2007: 12).

Gözüm görməz həyadan, vəsl üçün amma könlü titrər,

Bələdir böylə sərxoş kim, əli tutmaz, **ayağ** istər (Təbrizi, 2007: 75).

- beytlərində **ayağ** (*ayaq* və *qədəh* mənalarında) sözü,

Qövsü, dünən çəmən sənə dami-bəla ikən,

Yarəb, nə **yüzdən** oldu qəfəs aşıyan bu gün (Təbrizi, 2007: 379).

Ayaqdan salmayıb minayi-gərdun möhlətin versə,

Yüz il əl bağlaram qulluqda, saqi, bir ayaq üstə (Təbrizi, 2007: 391).

- beytlərində **yüz** (səbəb və say mənalarında) sözü,

Mən kimi ta canü *dildən* kimsə bizar olmaya,

Canü *dildən* eyləməz aləmdə dildar arzu (Təbrizi, 2007: 417).

Ki, şəmi yandırarlar didəyi-bidardən ötrü.

Mənim tək hiç kim pərvanəvü bülbül *dilin* bilməz (Təbrizi, 2007: 412).

- beytlərində isə *dil* (*könül* və *dil* mənalarında) sözü omonimdir.

Göründüyü kimi, “Həqiqi sənət nümunələrində eyni səs tərkibli leksik vahidlər poetik mənənin arxa plana keçməsinə yol vermir, əksinə fonetik cild etibarilə eyniyyət təşkil edən sözlər öz obrazlı mahiyyətini, gözəl poetik formalarda yeni məzmunun ifadə etmək mütəhərriqliyini büruzə verir” (Hüseynov, 2010: 44).

Şairin digər şeirlərindəki omonimlərə əsasən də demək olar ki, omonimləşmə prosesinin tarixi çox qədimdir. Bununla bağlı, Səlim Cəfərov yazır: “Omonimlərim əmələgəlmə prosesi dilimizdə yeni bir hadisə deyildir. Azərbaycan dilində omonimləşmə hesabına lüğət tərkibinin zənginləşməsi prosesi onun qədim dövrlərindən mövcud olmuşdur” (Cəfərov, 2007: 21). Qəzənfər Kazımov da şumer-türk əlaqələrindən bəhs edərkən bu hadisə ilə bağlı olaraq, “Hətta bir sıra faktlar və xüsusilə şumer dili materialları da göstərir ki, daha qədim dövrlərdə hər bir dildə omonimlik daha güclü olmuşdur” şəklində fikir bildirmişdir (Kazımov 2010: 73).

3.2. Antonimlər: Şairin dilində antonimlər də mətnin bədii-estetik təsir gücünü artıran leksik vahid kimi mühüm yer tutur. “Antonim sözlər, ümumiyyətlə, fikri, mənəni dəqiq və təsirli ifadə etmək üçün münasib təsvir vasitələrindəndir” (Kazımov, 2010: 53). Antonimlərlə şair öz təhkiyə dilinə canlılıq gətirir, emosional təsir, qüvvətli kontrastlar yaradır, müxtəlif anlayışların əks əlamətlərini qarşı-qarşıya qoymaqla hadisələri daha obrazlı və təsirli şəkildə əks etdirir. Antonim sözlər şairin təsvir və fikirlərində aydınlıq yaradan dil vahidləri kimi də qiymətlidir. “Dilin qüvvətli üslubi vasitəsi olan antonimlər qəhrəmanın daxili aləmin açmaqda, oxucunun gözü qarşısında təzadlı, təsirli lövhələr yaratmaqda, fikrini daha dəqiq ifadə etməkdə yazıcıya əvəzsiz dərəcədə kömək edir” (Cəfərova, 2000: 121). Şair onların vasitəsilə rəngarəng mənə incəlikləri yaratmaqda şeirlərinin ideya məzmununun açılmasına, obrazların hərtərəfli səciyyələndirilməsinə nail olur. Şair antonimləri obrazların vəziyyəti və hadisələrin səciyyəsi ilə bağlı şəkildə, məqsədə müvafiq tərzdə işlədir. “Real varlıqla, maddi və mənəvi aləmlə bağlı ziddiyyətlərin ifadəsi dildə çox zaman antonim qarşılaşdırma yolu ilə üzə çıxarılır” (Əfəndiyeva, 1980: 45).

Qövsü Təbrizinin dilində işlənmiş antonimlərdən bəhs edən Elməddin Əlibəyzaadənin də qeyd etdiyi kimi, “bu beytlərdə məcazlı sözlər antonimlərlə verilmiş və bu bunlar fikri daha

qüvvətli və təsirli etməklə, ona fərdi keyfiyyət də qazandırmışdır” (Əlibəyzadə, 2008: 294).
Məs.:

Sən öz yamanlarını yaxşı et, nə hasil kim,

Zəmanə **yaxşı** ilən, ya **yaman** ilən doludur (Təbrizi, 2007: 74).

Xəlvə derlər var dəhan ilə miyanın, söylə kim,

Əsli vardır, **doğrumu** sözdür, **yalandır**, ya nədir? (Təbrizi, 2007: 98).

Keçdi ömrüm bu çəməndə açmadım göz ta biləm

Kim **bahar əyyamı**, ya **fəslı-xəzandır**, ya nədir? (Təbrizi, 2007: 75).

Doğru söz hər kimsəyə təsir edər, naseh, vəli,

Aşiqi **məst** eyləri aqilləri **hüşyar** söz (Təbrizi, 2007: 97).

Yoqdur bənim nə istiyə tabım, nə savuğa,

Kim, yüz cəfacə kargər olmuş vəfa mana (Təbrizi, 2007: 28).

Aşiqin şəkvesinin **əvvəli var, axırı yox**,

Namə əncamə əgər yetməyə, ünvan nə rəva (Təbrizi, 2007: 32) vs.

Hüzur qədri bilən əndəlibdən sor kim,

Xəzan bir-iki nəfəs **çox**, yüz il **bahar azdır** (Təbrizi, 2007: 163).

Çarə dərdindir, təbibim, dərdi-bidərmanıma,

Atəşi-suzan biəynih **abi-kövsərdir** mana (Təbrizi, 2007: 36).

Qəmzeyi-xunxarına cürəti-nəzzarə yox,

Neyləyim, ah etməyim, **dərd** çoxu **çarə** yox (Təbrizi, 2007: 51).

Eylədik tövbə əgər **göz görə, pünhan** içdik,

Hər nə kim verdi bizə saqiyyə-dövrən içdik (Təbrizi, 2007: 508).

Ey sinə verən qülzümü-xunxarinə eşqin,

Qövr et ki, bu dəryadə sədəf **çox**, göhər **azdır** (Təbrizi, 2007: 170).

Yuxarıdakı nümunələrdə işlənən **yaxşı** və **yaman**, **doğru** və **yalan**, **bahar əyyamı** və **fəslı-xəzan**, **məst** və **hüşyar**, **əvvəli** və **axırı**, **var** və **yox**, **xəzan** və **bahar**, **atəşi suzan** və **abi-kövsər**, **dərd** və **çarə**, **göz görə** və **pünhan**, **çox** və **az** sözləri antonim olub, şeirdə bədii təzad yaratmağa xidmət edir.

3.3. Sinonimlər. Hər bir əsərin bədilik məziyyəti söz və ifadələrin düzgün seçilib işlədilməsi, məna və üslubi tələbə müvafiq dil vahidlərindən istifadə edilməsi ilə müəyyənləşir. Bu isə özülüyündə sinonimlik məsələsi ilə bağlı olub, sinonim cərgəyə daxil olan söz və ifadələrdən ən münasiblərini seçib götürmək deməkdir. Əbdüləzəl Dəmirçizadə sinonimlərin dildə işlənmə xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən yazır: “Təsirlilik artımı və hissi çalarlığın qüvvətləndirilməsi üçün sinonim olan bir və ya bir neçə söz yanaşı işlənir və bu növ yanaşma, adətən, pillə-pillə sadalanma mahiyyəti daşıyır. Buna görə də sinonimlərin belə istifadəsi məqamını təsirli sadalama məqamı adlandırılabilir” (Dəmirçizadə, 1962: 132).

Məzmununa görə bir-birinə yaxın olub quruluşca fərqlənən sözləri – sinonimləri və onların poetik üslubi xüsusiyyətlərini öyrənməklə şairin dilinin bir sıra leksik-semantik xüsusiyyətlərini üzə çıxartmaq mümkündür. Ümumiyyətlə, sinonimlər dilin ifadəliliyini, çevikliyi, elastikliyi təmin edən faktorlardandır. Araşdırma göstərir ki, dil mühiti, eləcə də dövrün ictimai-tarixi şəraiti ilə bağlı olaraq şairin dilindəki sinonim sözlər, təbii olaraq, Türk, Ərəb və Fars mənşəli sözlərdən ibarətdir.

Qövsü Təbrizinin dilindəki sinonimləri eyni qəzəl və ya eyni beytin daxilində işlənməsi baxımından iki yerə ayırmaq olar:

1. Sinonim sözlərin eyni qəzəldə (bir mətn daxilində) işlənməsi; məs.:

aləm və **cahan** sözləri

Nəsimi-hərzə fərəs, gərçi dağə-daşə düşər,

Düşərmi mən kimi **aləmdə** dərbəder, yarəb.

Cahanda hər kimi gördüm, unuttum öz-özümü,

Kimin muradı ilə pəs fələk dönər, yarəb (Təbrizi, 2007: 40).

aləm və **dünya** sözləri

Ruziyi-ərbabi-daniş xuni-dildir dəhrdə,

Bir fəraqət var isə **aləmdə**, nadanlıqdadır.

Alü valasinə **dünyanın** müxənnətlər kimi,

Mail olma kim, libasi-mərd üryanlıqdadır (Təbrizi, 2007: 79).

ah, nalə, əfğan və **fəryad** sözləri

Cəhan-cəhan ələmindən cəhan-cəhan *əfğan*,

Zəman-zəman sitəmindən zəman-zəman *fəryad*...

Bu *ahü nalə* məgər bisəbəbmidir, yarəb

Ki, bəzmi-vəslə həm eylərəm haman *fəryad* (Təbrizi, 2007: 55).

2. Sinonim sözlərin eyni beytin daxilində işlənməsi:

dünya və *aləm* sözləri

Nə sözdür bu ki, sən bərqi-bəla, *dünya* neyistandır

Ki, hüsnündən sənin, ey şaxi-gül, *aləm* gülüstandır (Təbrizi, 2007: 80).

aləm və *cəhan* sözləri

Eşq ilə var mənim dəxi bir özgə *aləmim*,

Qövsü, *cəhanü* xəlqi-cəhan bilmənəm nədir (Təbrizi, 2007: 150).

səda və *səs* sözləri

Olmayınca bir *səda*, *səs* vermənəm dağlar kimi,

Özgülər əfğanı, ey ney, naləfərmadır mana (Təbrizi, 2007: 23).

göz və *nəzər* sözləri

Hər kim ki, bu rüxsar ilə bir çin səni görsə,

Min yol mənə söylər ki, *gözün* var, *nəzərin* var (Təbrizi, 2007: 115).

qədr və *qiymət* sözləri

Bilgilən zinzar ərbabi-bəsirət *qədrini*,

Ey düri-tər *qiymətin* çün çeşmi-binadır sənin (Təbrizi, 2007: 260).

Ey düri-tər, hacəti-mizan istiğna degil,

Bilsin öz *qədrin*, mənim yanımda çoxdur *qiymətin* (Təbrizi, 2007: 263).

dust və **rəfiq** sözləri

Fəğan ki, tez yetər ənjamə, **dustlar**, şəbi-vəsl

Rəfiq çox ki, şəfiq oldu, yol irəğ gərək (Təbrizi, 2007: 263).

bina və **ev** sözləri

Könül **binasını** yarəb, süpehr yıxmışmı –

Ki, ah sinəm **evindən** gəlir gübaralud (Təbrizi, 2007: 37).

Dərd, **bəla** və **afət** sözləri

Nə **dərdən**, nə **bəlasən**, könül, nə **afətsən**,

Ki, hiç qanım içən olmasın düçar sana (Təbrizi, 2007: 31).

Şairin dilində sinonim sözlərin beyt daxilində birlikdə işlədilməsinin “bir təsadüf olmasından ziyadə, bilinçli olaraq bir yöntem dâhilində yapıldığı görülməkdir” (Kaplan, 2014: 224). Ümumiyyətlə, şairin dilində sinonim sözlərin işlənməsi belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, leksik paralellik hadisəsi bir tərəfdən, yad dilin deformasiyaedici təsirini göstərirsə, o biri tərəfdən, Azərbaycan dilinin müqavimət göstəricisi əks təsirini ifadə edir. Doğan Aksanın da qeyd etdiyi kimi, “...Her dilde, ister, biri yabancı kökenli olsun, ister her ikisi de yerli olsun, bu türden eşanlamlı çiftlerine ilişkin bir olgu göze çarpar: Birbirine eş ya da çok yakın anlamlı sözcükler arasında bir yaşam kavgası olur; bunun sonucunda bunlardan biri dilden silinir; kimi zaman da Türkçede olduğu gibi, ancak ikilemelere tutunarak dilde kalmayı başarır” (Aksan, 1999: 80).

Nəticə

Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus yeri olan Qövsü Təbrizinin doğma ana dilində şeirlər yazması, doğma dilin lüğətindən və obrazlı ifadə üsullarından böyük ustalıqla istifadə edərək Azərbaycan bədii dilini zənginləşdirməsi onun Azərbaycan mədəniyyəti tarixindəki önəmli xidmətləri kimi təqdirəlayiqdir. Şeir dilinin xəlqiliyinə görə Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Füzuli ilə müqayisə edilən Qövsü, şeirlərində Türk mənşəli sözlərlə yanaşı, dövrün və əruz vəzninin tələbləri ilə əlaqədar olaraq ərəb və fars mənşəli sözləri də çox işlətməmiş, bütün bu leksik vahidləri dilin qrammatik və üslubi qaydalarından istifadə edərək böyük ustalıqla mətnə yerləşdirməklə dilə hakimliyini göstərmişdir.

Divan ədəbiyyatının bütün şəkillərinə, poetik-üslubi normalarına yaxşı bələd olan Qövsinin əsərlərinin dilinin müasir oxucu üçün bir qədər anlaşılmaz olmasının səbəbi alınma sözlərin, izafət və izafət tərkiblərinin çoxluğu ilə deyil, dövrlər arasındakı müəyyən fərqlərlə əlaqədar olaraq, Azərbaycan dilinin lüğət tərkibindəki dəyişikliklərlə əlaqələndirilə bilər. Əsərlərinin dilində alınma sözlərin çox işlənməsi şairin eyni zamanda əsrlər boyu müxtəlif xalqların mədəniyyətlərini birləşdirən üç dilə aid leksik vahidlərin şeirdəki bədii gücünü göstərmək istəyi ilə bağlıdır.

Şairin dilində işlənmiş Türk mənşəli sözlərin əksəriyyəti Azərbaycan dili ilə birlikdə, digər Türk ləhcələrinin əsas lüğət fonduna daxil olan ümumişlək leksik layı təşkil edir. Şeirlərdəki Türk mənşəli arxaik sözlər digər dövrlərə aid anadilli abidələrdə də geniş şəkildə işlənmişdir, bunların bir qismi müasir Azərbaycan ədəbi dilində fonetik tərkibcə və leksik mənaca məhdudlaşdırılaraq ümumişlək sözlər sırasından çıxmışdır. Fərqli qaynaqlara müraciət etdikdə bəzi sözlərin qədim tarixə malik olduğu, indi də Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində yaşadığı, bəzi Türk ləhcələrində izlərinin qaldığı məlum olur.

Qövs Təbrizinin şeirlərinin dilinin leksik xüsusiyyətlərinin tədqiqi göstərir ki, şair bədii mətnin mənə zənginliklərini, incəlik və çalarlarını göstərmək, emosional və təsirli dil yaratmaq üçün omonim və sinonimlərdən, zidd hadisə və məfhumların təsviri üçün isə antonimlərdən istifadə edərək fikrini daha dolğun və obrazlı şəkildə çatdırmağa nail olmuş, mənaca söz qruplarını həm bir mətn daxilində, həm də ayrı-ayrı beytlərdə işlətməklə, yüksək keyfiyyətli bədii sənət nümunələri yarada bilmişdir.

Ümumiyyətlə, şairin şeirlərinin dili XVII əsr Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibi, leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətləri haqqında geniş təsəvvür yaradır.

Qaynaqlar

- AKSAN, D. (1999). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi* (2009). 6 cildə, 3-cü cild, Bakı.
- CƏFƏROV, S. (2007). Müasir Azərbaycan dili (leksika), İkinci nəşr, Bakı, Şərq-Qərb
- CƏFƏROVA, S. (2000). Qövs Təbrizinin əsərlərinin dilinin leksikası, (namizədlik dissertasiyası), Gəncə Dövlət Pedaqoji Universiteti.
- ÇAKIR, M. (2008). Kavsi, Hayatı, Edebî Kisiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin), *Doktora Tezi*, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DƏMİRÇİZADƏ, Ə. (1979). *Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi*, I hissə, Bakı, Maarif.
- DƏMİRÇİZADƏ, Ə. (1957). Azərbaycan dili lüğət tərkibinin tarixi tədqiqinə dair. // *Azərbaycan SSR EA Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun Əsərləri*, VIII c., 93-97.
- DƏMİRÇİZADƏ, Ə. (1962). *Azərbaycan dilinin üslubiyyatı*. Bakı, Yazıçı.

- ƏFƏNDİYEV, T. (1980). *Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı*, Bakı, Elm
- ƏHMƏDOV, B. Ə. (1990). *Leksika məsələləri*, Bakı, Maarif.
- ƏLİBƏYZADƏ, E. (2008). *Azərbaycan Dilinin Tarixi*, II c., Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, Bakı.
- ƏZİZOV, E. (1999). *Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası*, Bakı, BDU.
- HACIYEV, T. (2012). *Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi*. I cild, Bakı, Elm.
- HACIYEV, A. (2017). Omonimlərin bədii üslubda işlənmə xüsusiyyətləri (İngilis dilinin materialları əsasında), *Filologiya Məsələləri*, № 12, 14-19.
- HÜSEYNOV, M. (2008). *Dil və Poeziya (1960-1980-ci illər Azərbaycan poeziyası materialları əsasında)*, Bakı.
- HÜSEYNOV, M. (2010). Poeziya dilində omonimlərin üslubi ifadə tərzii. *Turan-Sam*, 6, 42-45.
- XƏLİLOV, B. (2008). Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası, Bakı, Nurlan.
- KAZIMOV, Q. (2010). *Seçilmiş əsərləri*, 10 cildə, I c., Nurlan.
- QƏHRƏMANOV, C. (1979). *Nəsimi "Divan"ının leksikası*, Bakı, Elm.
- SEYİDOV, Y. (2007). *Seçilmiş əsərləri*, 10 cildə, III c., Bakı.
- SEYİDOV, Y. ve ƏLİZADƏ, S. (1977). *Klassik Azərbaycan şairləri söz haqqında*, Bakı, ADU nəşri.
- TƏBRİZİ, Q. (2007). *Seçilmiş əsərləri* (tərtib edən: Kərimov P.), Bakı, Maarif.
- YAZAR, İ. ve KAPLAN, O. (2014). XVIII. Yüzyıl Klâsik Türk Şiirinde Eş Anlamı, Yakın Anlamı ve Aralarında Anlam İlgisi Bulunan Kelimelerin Stilistik Açından Kullanımı: Şeyh Gâlib, Nedîm ve Koca Râgib Paşa Örneği, / *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 219-241.